

SMRT' SUBJEKTU?

ÁGNES HELLEROVÁ, Budapešť

1

Predtým, než človeka pochovajú, musia ho identifikovať. Inak by mohol domnelý mŕtvý pokračovať v tom, čo robil, hneď po pohrebe. Zatiaľ však ešte nik nevykonával obhliadku vecí či pojmu zvaného „subjekt“, hoci jeho úmrtie pokladá za fakt už aj nemálo študentov filozofie. A skutočne, pojem „subjekt“ má tak veľa významov, že sa s ním dá ľahko verbálne i pojmovo manipulovať, najmä neúmyselne. Autor môže vystúpiť proti jednej interpretácii subjektu a potom posunúť svoju argumentáciu v smere inej bez toho, že by si tento posun všimol. Niet sa preto čo diviť, že čitatelia a interpretátori často nesú spoluvinu za jeho nesprávne určenú totožnosť.

Výraz „subjekt“ sa v súčasných diskusiách vo francúzskej (a nemeckej) oblasti vyskytuje v týchto významoch: hľadisko, individuum, biografický „subjekt“, hermeneutický subjekt (v zmysle konštituujuceho subjektu), poznávajúci subjekt (Erkenntnissubjekt), subjekt vedenia (Wissen), politický subjekt (ako subjectum i subjectus), morálny subjekt (tiež ako subjectum i subjectus), osoba, osobnosť, Ja, subjekt s jedným stredom, Ego, človek, sebavedomie, sebareflexia, subjekt ako vôľa, subjekt ako Suverenita či jednoducho ako osobné zámeno „ja“. „Subjekt“ ďalej zahŕňa všetky prípady neindividuálneho, neosobného subjektu, ako napr. Kantov transcendentálny subjekt, Hegelov svetový duch či Fichteho Ja, a ďalej aj osobné, ale mimoľudské subjekty, ako Bôh, a tzv. univerzálne subjekty ako História, Humanizmus, Právo, Umenie atď. A napokon, ak sa hovorí o „subjekte“, myslí sa tým aj „subjektívny“, „subjektivita“ a „subjektivizmus“. V niektorých prípadoch sa denotáty výrazu „subjekt“ trochu líšia, inokedy je medzi nimi vzdialená súvislosť a niekedy nemajú navzájom nič spoločné alebo vôbec spolu nesúvisia. Prídavné meno „subjektívny“ a podstatné mená „subjektivita“ a „subjektivizmus“ súvisia s určitými interpretáciami subjektu, zatiaľ čo s inými nesúvisia vôbec.

Keď hovoríme o subjekte, musíme si najprv položiť otázku, o akom druhu subjektu hovoríme. Jean-Luc Nancy napríklad vo svojej práci *La partage des voix* hlása „koniec subjektu“ v podmienkach, kedy skutočný človek bol v modernej dobe obetovaný takým subjektom ako Filozofia, Mier, Umenie a História. A predsa, keď píše, že „La voix de chacun est singuliere“ a že „l'interprétation de l'universal est sa partition en voix singulieres“, znie to skôr ako deklarácia lásky k subjektu a ako výraz nádeje na jeho znovuzrodenie než ako škodoradostné oznámenie jeho zaslúženej smrti. Len sa spýtajme sami seba, či subjekt pre nás znamená primárne Filozofiu, Umenie, Mier alebo jedinečnosť nášho prejavu a prejavu iných ľudských bytostí; s najväčšou pravdepodobnosťou sa prikloníme k druhej interpretácii.

Téza o „konci subjektu“ zďaleka nie je nová. Behaviorizmus ju hlásal pred polstoročím a odvtedy ju hlása stále: jedno z najväčších filozofických diel nášho storočia, Wittgensteinove *Skúmania*, sa dá pri najmenšom interpretovať ako výpoveď v prospech tejto tézy. Súčasná francúzska vlna má však máločo spoločné s anglickou a americkou tradíciou, napriek Lyottardovým početným odvolávkam na Wittgensteinovu teorému jazykovej hry. V anglickej a americkej tradícii je zmiznutie subjektu pokojnou záležitosťou. Wittgenstein nikdy explicitne nevyjadril existenciálnu dimenziu svojej filozofie. V prísne behavioristickej tradícii bol subjekt zamietnutý ako mytologický prostriedok predvedeckého myslenia. Treba pripomenúť, že francúzsky štrukturalizmus — ako nemarxistický, tak i marxistický — tiež kalkuloval s protikladom medzi vedeckým a nevedeckým. Sám predpoklad, že by mohlo existovať čosi ako individuálny „subjekt“, vedomie alebo vôľa, štrukturalizmus zamietal ako rozprávku pre dospelé deti. Štrukturalisti, najmä Althusser, obvinili „filozofiu subjektu“ z humanizmu, čiže nevedeckosti, už dávno predtým.

Z pochopiteľných dôvodov si treba v krátkosti všimnúť aj prehistóriu súčasnej diskusie. Mnohí reprezentanti novej vlny sa politicky a filozoficky formovali pod vplyvom althusserianizmu. „Smrť subjektu“ prežila zánik marxizmu a objavila sa znovu v celkom inej podobe. Dnes sa pojem „subjekt“ odmieta nie preto, že nie je dosť vedecký, ale pre opačnú príčinu; práve „subjekt“ spôsobil ďalekosiahle škody vo vede a technike. Nech už je príčina akákoľvek, je to vždy subjekt, kto musí odísť z tohto sveta.

Na rozdiel od jednotvárneho behaviorizmu zavádza nová francúzska vlna opäť starý dobrý filozofický zvyk postulovať tézu historicky, ako fiction. Vo vzduchu je dnes nemálo filozofických rozprávání a metarozprávání. Teoretická sila týchto rozprávání je veľmi rozmanitá. Spomeniem v krátkosti iba dve najvýznamnejšie zo sérií týchto rozprávání — neoheideggerovskú a novo(post)štrukturalistickú. Každý z účastníkov diskusie však prezentuje svoju verziu veľkorozprávania ako hlavnú a keďže uvediem skôr len niektoré základné problémy a nie prehľad

tém, nemôžem sa dostatočne venovať ani jednej z nich. Musím dodať, že aj keď sú tieto rozprávania fragmentárne, zostávajú tým, čo nazývame fiction. Derrida má pravdu v tom, že sú to iba fragmenty, dodala by som len, že niektoré z nich môžu vzbudzovať ilúziu, že predstavujú celok. V (post)modernej filozofickej fiction sa to však stáva zriedka.

Heideggerovská fiction smrti subjektu sa odvíja na troch úrovniach. Prvá je mysticko-spekulatívna, druhá metafyzická a tretia meta-historicko-politická. Vďaka neustálemu prelínaniu týchto troch rovín sa teoretickým úvahám ostáva široký priestor. Môžeme tu jedným dychom hovoriť o zabudnutosti Bytia, o Subjekte metafyziky a jeho premenách a o rozsudku, ktorý nad moderným svetom vyniesla v podobe techniky (a demokracie) metafyzika. O čo významnejšia filozofia, a to odlišnejšie interpretácie ponúka, pričom výklad textu je azda najsubjektívnejším druhom výkladu. Nemyslím to ako urážku, pretože „subjektívny“ môže mať, aspoň pre mňa, pozitívny i negatívny význam, ktorý závisí od kontextu. Heideggerove interpretácie (ktoré sú niekedy výkladmi výkladov textov), sa okrem iných môžu vyskytovať v týchto skupinách fiction (zámerne zjednodušujem jazyk fiction): a) Subjekt ako duchovné dieťa metafyziky mizne vtedy, keď sa metafyzika dekonštruuje; v súčasnosti prebieha takáto dekonštrukcia, a preto sa Subjekt stráca; b) Subjekt bol duchovným dieťaťom metafyziky a moderná technika je jej zavŕšením pričom nastáva zabudnutosť Bytia (hoci technika je tiež jeho manifestáciou). Druhý scénár neposkytuje príliš veľkú oporu krédu o „smrti Subjektu“, pretože dnes sme svedkami skôr prehnanej aktualizácie Subjektu než jeho konečného odchodu; c) toto všetko a k tomu dekonštrukcia subjektu filozofie (metafyziky) (a azda aj charakter umeleckých diel) signalizuje nachádzajúci koniec subjektu.

Vo všetkých uvedených kombináciách (ktoré sú oveľa zložitejšie a prepracovanejšie, než naznačuje moja stručná schéma) sa „smrť subjektu“ chápe ako čosi „pozitívne“ (ak mám použiť slovo z jazyka metafyziky a každodennosti). V postštrukturalistickom scenári sa však ten istý výraz vzťahuje na niečo „temné“, „nechcené“ či „negatívne“. Sám Foucault, ktorý hral pri vzniku tohto druhého scenára významnú úlohu, si zachoval istú rezervovanosť, s istou hravosťou predstieral čistú deskriptívnu objektívnosť. No to, o čom dnes Foucault hovorí v jednom zo svojich príbehov, však nie je emocionálna či intelektuálna skúsenosť čitateľa, ktorý už má svoj názor na väznice, psychiatrické liečebne či na diskusie okolo človeka a sexuality. Negatívne hodnotenie „konca subjektu“ preto nie je úplne nesprávnym a primitívnym záverom, ku ktorému prišli tí, čo nie sú zasvätení.

Dnes vravíme „hovorím“ namiesto „myslím“. Mysliaci človek je „niečo“ vo vnútri, zatiaľ čo človek, ktorý vraví „hovorím“, nie je ničím. Foucault to vyjadril takto: „Das Sein des Sprechens erscheint allein nur im Nichtdasein des Subjekts“, t. j. jazyk sa zjavuje iba v ne-bytí subjektu. Preto, ako hovorí Foucault, tvrdenie „hovorím“ hrá v moderných

časoch tú istú úlohu, akú hralo tvrdenie „klamem“ v antickom gréckom myslení. Foucault nerozvíja myšlienku viny metafyziky vo svojom diele kontinuitne. Vo svojich neskorších prácach skôr vykresľuje značne obdivný obraz „subjektov“ antického Grécka ako osobností. Na mnohých miestach však „subjekt“ (a nielen „človek“, ktorý má vo Foucaultovom pojmovom univerze úplne iný denotát) nadobúda výrazne negatívny obsah; spája sa napríklad s „ovládaním“, „ovládnutím“, bez akéhokoľvek vzťahu k paradigme, založenej na rozdieli medzi „hovorím“ a „myslím“. Interpretátor tu teda pri svojom hľadaní smrti subjektu nájde skutočný raj.

Nechcem poukazovať na nedostatky vo veľkorozprávaniach. Všetky filozofické fiction majú nedostatky, ak ich čítame ako skutočné príbehy a nie tak, ako sa majú čítať — totiž ako alegórie či metafory. Je jednoduché poukázať na to, že metafyzika potrebovala dvetisíc rokov, aby dospela k svojmu cieľu — modernej technike; „súvislosť“ medzi týmito dvomi skutočnosťami je potom taká fantastická, že vývin Hegelovho svetového ducha pôsobí v porovnaní s heideggerovským mýtom o metafyzike ako triezvy realizmus. Dokonca ešte jednoduchšie je poukázať na to, že sa dá vymyslieť množstvo iných fiction. Isteže sa to dá — s väčšou či menšou pomocou empirie a histórie; zostáva však otvorenou otázku, aký teoretický zisk môžu tieto príbehy priniesť. Jednoduché odmietnutie empirickej hodnovernosti veľkopríbehov spravidla prináša iba malý teoretický zisk. Záujímavejšie výsledky môžu priniesť originálne anti-fiction. Nepochybujem o tom, že čoskoro potom, čo sa rozprávania o „smrti subjektu“ aspoň časovo vyčerpajú, príde anti-fiction.

Žiadny filozofický výrok sa nemôže sám relativizovať. Väčšina rozprávání o „konci subjektu“ je zároveň rozprávami o „konci filozofie“, pretože filozofii (či metafyzike) sa kladie za vinu, že zrodila Subjekt alebo že je stelesnením Subjektu. Nik by si nedokázal ani predstaviť vedecký výrok oznamujúci koniec vedy alebo náboženský výrok hlásajúci koniec náboženstva. Zdôrazňovanie „konca filozofie“ však do filozofickej tradície zapadá celkom hladko; je to filozofická tradícia par excellence. Keďže filozofi sú presvedčení, že existuje iba jedna filozofia — tá ich, musia zároveň postulovať koniec filozofie — a to aj robia. Rozdiel je v tom, aby sme použili Derridov výraz, že modernisti či aspoň niektorí z postmodernistov vzťahujú toto tvrdenie na absolútnu pravdu — namiesto proklamovania nezaujímavej alternatívy, že absolútna pravda neexistuje. No nech robia čokoľvek, zostávajú v rámci filozofických jazykových hier. Dá sa to ľahko dokázať. Tí najlepší z nich postulujú svet (jeho filozofickú konštrukciu) a zaplňajú ho kategóriami, trikmi a pravidlami hry. Pozývajú ostatných, aby ich svet navštívili alebo aby v ňom pobudli. Každý, kto vstúpi do tohto sveta, bude v ňom ako doma. Návštevník (návštevníčka) bude predstavovať existujúce zariadenie, prevádzať vopred určené triky a hrať podľa pravidiel, bude interpretovať, modifikovať kategórie tak, ako to dovoľuje svet danej filozo-

fie. Tí, čo vstúpia do sveta filozofie, prijímajú jazyk jej sveta ako svoj materinský jazyk, budú ním hovoriť a myslieť v súlade s ním. Budú pobúrení, ak človek, ktorý do tohto sveta nevstúpil, prehlási, že rozprávajú samé nezmysly, že veci, o ktorých hovoria, „neexistujú“, a budú mať pravdu. No aj tí iní budú mať pravdu, pretože fanatickí stúpenci uhladenej filozofickej konštrukcie ich vylučujú zo sveta teórie: buď podpíšete koniec filozofie a subjektu, alebo vôbec nie ste filozofmi. Heideggera by sme vlastne mohli považovať za nepriateľa nekonečnej vojny vo filozofii a spolu s ním poukázať na to, že umelecké diela navzájom nebojujú. Iste, umelecké diela nebojujú, aj keď umelci áno; filozofie však bojujú aj vtedy, keď filozofi nebojujú. Mladý Lukács raz poznamenal, že umelecké diela sú uzavreté svety, chladné hviezdy, ktoré dávajú teplo iba ich konzumentom. Dodávam, že sú zrkadlovými obrazmi našej existenciálnej osamotenosti. Filozofie sú zasa zrkadlovými obrazmi našej nedružnej družnosti. Reči o „konci filozofie“ končia vždy filozofiou. Pokiaľ je tu fiction „konca čohosi“, filozofia žije a protestuje.

Práve preto, že filozofia je zrkadlovým obrazom našej nedružnej družnosti, neobraciame sa k filozofii náhodou. Filozofickým postojom zaujímame určitý postoj v sieti nedružnej družnosti, v sieti konfliktov, záväzkov, urážok, lások a priateľstiev, t.j. v sieti náklonností a záväzkov. A práve preto, že filozofia je iba zrkadlovým obrazom našej nedružnej družnosti, môžeme dovoliť nášmu filozofickému cíteniu, aby malo leví podiel na našej voľbe. Nik nebude prejavovať nadšený súhlas so suchopárnou filozofiou, aj keby celkom vyhovovala jeho spôsobeniu. A človek sa neubráni, aby obdivoval teoretické schopnosti a aby sa nimi dal uniesť až po hranicu, kde seriózný záväzok hlasno protestuje. Niektorí súčasní autori, medzi nimi aj Habermas, ktorého si hlboko vážim, príliš stotožňujú filozofiu so sieťou nedružnej družnosti a zväčša zabúdajú, že filozofia je iba zrkadlovým obrazom, metaforou, hrou. Druhým extrémom je, že podaktorí spravidla zabúdajú, že filozofia nie je zbavená morálneho a politického záväzku, práve preto, že je zrkadlovým obrazom našej nedružnej družnosti. Ak niekto ide vo svojom heideggerovskom presvedčení tak ďaleko, že z humanizmu robí hlavného obžalovaného vo veci nacizmu, definitívne tým prekračuje hranicu medzi serióznou a nezodpovednou hrou. Tvrdiť, že jedna z interpretácií subjektu, konkrétne jeho interpretácia ako absolútnej kreativity (sebaprodukcie), môže vyústiť do totalitarizmu, je jedna vec, no dávať do jedného celku sebaprodukcii s humanizmom druhá. Ak sa filozof pohráva s myšlienkou interpretácie momentálneho politického diania, musí svoje kategórie preskúmať dôkladnejšie než inokedy. Autokreativita bola iba jednou, aj to nie najhlavnejšou interpretáciou humanizmu v dejinách, vrátane našich moderných dejín; bez vypracovania alternatívnej interpretácie práve tohto pojmu, ktorý bol vždy zásadne namierený proti nacizmu, filozof obetuje to, čo zastáva ako človek, aby čosi získal vo filozofickej hre.

V našom svete nedružnej družnosti možno zaujať akúkoľvek pozíciu:

mnohé pozície môžu byť okupované pomerne veľkým počtom filozofií; všetky sa budú snažiť vylúčiť tie ostatné a spojiť sa s niektorými ďalšími, pravda, s určitými výhradami.

Heslo o „smrti subjektu“ sa spravidla spája (oprávnene alebo neoprávnene) s iným heslom — „všetko je dovolené“; nedá mi, aby som sa pri ňom v krátkosti nezastavila.

„Všetko je dovolené“ môže znamenať: jazyková hra zvaná filozofia dovoľuje veľké množstvo nových kombinácií a v zásade nie je v tomto žánri vylúčený žiadny gambit. Diváci (ktorí sledujú filozofiu) prijímajú toto hľadisko ochotne. Herci vo filozofii by sa tiež mohli prihlásiť k tomuto druhu relativizmu a ani by neohrozili prežitie tohto zvláštneho druhu fantázie. Ja za seba prehlasujem, že som pripravená na takýto realtivizmus, ak sa ku mne pridá zopár filozofov a preukážu podobnú pripravenosť. Filozofická diskusia je zaplavovaná výrokmi, ako „Takto sa už ďalej nedá filozofovať“, „Jazyková paradigma je jedinou paradigmou filozofie“, „Paradigma vedomia je absolútne zastaralá“ atď., atď. Ak bol Nietzsche posledným metafyzikom, potom je metafyzika navždy mŕtva, a ak niekto ďalej pestuje metafyziku, tak nepochybne preukazuje nedostatok filozofického cítenia. Filozofia sa ešte stále chápe (a nechápu ju tak iba hlásatelia konca subjektu) ako určitý druh technického nástroja, ako počítač, ktorý po zavedení nového modelu ľahko zastará.

„Všetko je dovolené“ môže však znamenať aj toto: jedna filozofia je rovnako dobrá alebo zlá ako druhá, žiadna nie je pravdiviejšia než iné. Nijaký filozofický herec nemôže zaujať takúto pozíciu a žiadny z nich tak nikdy neurobil. Človek sa nemôže zasadzovať svojou osobnosťou za to, prípadne uvoľniť svoju fantáziu na to, aby vytvoril svet, v ktorom by mohol spolu s ostatnými žiť, a z toho istého hľadiska tvrdiť, že „všetko je dovolené“. Človek skutočne môže zameniť hľadisko herca za hľadisko diváka a potom tvrdiť, že „všetko je dovolené“. Aj keď obsah filozofie je relativistický, sama jazyková hra taká nie je, pretože, ako sa na to často poukazovalo, potom by aj pravda bola relativistickou pozíciou. Divák môže byť dokonalý hermeneutik, hermeneutik telom i dušou a aj realtivist. No touto schopnosťou sa človek zrieka svojej tvorivej fantázie alebo ju aspoň spútava. Filozofi nie sú nikdy dokonalými hermeneutikmi, pokiaľ žijú v dome svojej vlastnej filozofie. Z tohto hľadiska nemá veľký význam, či konštituuju nejaký Subjekt alebo nie, či konštruujú alebo dekonštruujú.

Zakaždým, keď nám niekto ponúka svet, v ktorom môžeme žiť, jazyk, ktorým môžeme ezotericky hovoriť, teoretický rámec v ktorom sa môžeme pohrávať s mnohými dominantnými a subdominantnými prvkami, musíme vedieť, že tento svet (či jazykovú hru) nevymyslel dokonalý hermeneutik; a človek sa ním ani nestane, pokiaľ sa bude pohrávať s dominantnými a subdominantnými prvkami tohto sveta. Tento svet je individuom, pretože ho možno identifikovať v celej jeho diferencovanosti

(o čom svedčí mnoho kníh a štúdií). Je to individuum, ktoré je nositeľom významu, schopné interpretácie (a sebainterpretácie) a ktoré sa ponúka prakticky nekonečnému počtu interpretácií, ale nie všetkým ich druhom. Tento svet predstavuje vďaka svojím dominantným a subdominantným prvkom „ja“ (pravda, nie ja s jedným stredom). A ak je tento svet moderný, je aj subjektom, pretože má punc náhodnosti, skoncentrovaný do osobného osudu. Oba subjekty — subjekt v texte a subjekt textu — možno podľa vlastnej ľubovôle nazvať „dogmatizmom“, „pevným bodom“, „centrom“, znakom či materským znamienkom. A to je práve subjekt, o ktorom chcem hovoriť. Presnejšie, nechcem hovoriť o subjekte filozofa ako herca (autora), ale o subjekte ľudí (ktorý vôbec umožňuje moderné herectvo a autorstvo). Zostáva otázkou, či tento subjekt je obmedzením pre relativizmus.

Ako sme už naznačili, treba rozlišovať medzi pojmami ako subjekt, subjektívny, subjektivita a subjektivizmus. Kvôli stručnosti dokumentujem toto tvrdenie niekoľkými príkladmi z dejín novovekej filozofie. Výraz „subjektívny“ zvyčajne naznačuje podrobenosť, na rozdiel od výrazu „objektívny“ u Kanta a Hegela ako jeho dvoch hlavných obhajcov v procese proti subjektu v súčasných diskusiách. Odvetou im bol Kierkegaard, ktorý vmietol do tváre všetkým hegelovcom, že pravda je subjektívna, a ktorý určite nebol žiadnym bojovným zástancom logocentrizmu. Na druhej strane, subjektivita sa často stotožňuje s vnútornosťou — aj u Hegela. Subjektivizmus sa spájal s pestovaním subjektívneho postoja spolu s požiadavkou osobnosti na neobmedzenú seba-realizáciu a spravidla sa spájal s romantizmom. Hegel i Kierkegaard rovnako zamietli subjektivizmus, pretože Kierkegaardrova vášnivá obhajoba subjektivity nebola podporou subjektivizmu. Obmedzila som svoje stručné príklady z našej tradície na chápanie individuálneho subjektu, ktoré predchádza rozlíšeniu medzi epistemologickým, morálnym a politickým subjektom (alebo ho nezohľadňuje). Moje vlastné stanovisko vysvetlím neskôr.

2

Nech už sa „subjektom“ nazýva v súčasnej filozofii čokoľvek, určite sa tým nemyslí nejaká empirická, ľudská univerzálna entita, ale reálna či imaginárna entita, znak, vzťah, vlastnosť, ktorá odjakživa patrí k západným dejinám alebo jednoducho k modernému svetu. Prijímam toto hľadisko ako východzí bod. Západné dejiny alebo európske dejiny sú novovekým textom, ktorý obsahuje určité stopy či svedectvá po prednovoveku, zatiaľ čo súbežne s ním existujú iné texty ako jeho protiklad, ako jeho „alter“. Keďže novoveké dejiny sú aj našimi dejinami, nemôžeme sa nezúčastňovať na výklade tohto novovekého textu. Môžeme sa pokúsiť o historický presah, vypovedať boj hraniciam nášho horizontu. A skutočne, Heidegger a Derrida sa pokúšajú práve o to. Ja osobne sa k nim

nepripájam, skôr sa pokúšam vysvetliť naše historické vedomie v rámci tohto historického horizontu.

Existuje román (aj film) s názvom „Svet podľa Garpa“. Tu nás nebude zaujímať ani román, ani film, ale iba jeho názov. Existuje človek menom Garp, a teda existuje aj svet podľa Garpa. Ak existuje človek menom John Piper, existuje aj svet podľa Johna Pipera. Takýto svet existuje podľa každého človeka, ktorý tu, v modernej dobe žije. A to je to, čo budem nazývať subjektom.

Prvú autobiografiu napísal sv. Augustín. Nepopisoval sa v nej svet podľa Augustína, ale reprezentatívny vzostup k pravde. Prvé „európske“ autobiografie boli napísané v období renesancie. Cardano však neopisoval svet podľa Cardana ani Cellini svet podľa Celliniho; obaja ukladali na papier nezvyčajné, zvláštne príhody, ktoré zažili vo svete práve ľudí menom Cardano a Cellini. O Rousseauových *Vyznaniach* už možno hovoriť ako o „svete podľa Rousseaua“. Sám Rousseau by však proti takejto obrovskej opovážlivosti býval protestoval. Jeho vyznania neboli vyznaniami náhodného človeka, ale vyznaniami reprezentatívnej osobnosti; a aj ich svet bol myslený ako reprezentatívny a nie iba ako svet podľa Jeana-Jaquesa.

Všimnime si letmo najnovšiu literatúru. Knižný trh je zaplavený životnými príbehmi, príbehmi o úspechoch a nezdaroch a pod. Schlegel raz povedal, že každý môže napísať aspoň jeden dobrý román — svoj životopis. Zrod subjektu by som dotovala skôr od tohto výroku než od karteziánskeho cogito. Či každý môže napísať (dobrý) román o sebe, je otázne, ak pod dobrým chápeme vysokú umeleckú kvalitu. No ak sa dobrý román chápe ako pútavé či dokonca zaujímavé čítanie, potom sa Schlegel ukázal byť veľkým prorokom. Ak bol niekto čo i len trochu známy ako herec či herečka, spevák, riaditeľ, zločinec, obchodník, maliar, spisovateľ, boxer, baseballový hráč, syn alebo dcéra, sestra alebo brat všetkých spomenutých, politik akejkoľvek povesti alebo dokonca aj jeho sekretárka či jeho poskok, očakáva sa od neho, že napíše svoj životopis. A každý z nich môže počítat s tým, že to bude populárne čítanie. Ak niekto nevie písať, jeho životopis zaznamená a zapíše niekto iný. Môžeme tento hlad po autobiografiách pripísať čistej zvedavosti, našej neodolateľnej túžbe načúvať za dverami a nakúkať cez kľúčovú dierku? Záľuba v klebetách je stará, ale všeobecná chuť písať autobiografie (a biografie) je nová. Okrem toho, autobiografie majú úspech, aj keď sa človek vôbec nevyzná v oblasti, kde sa preslávil autor, alebo aj keď autor vôbec nebol slávnou osobnosťou — jednoducho náhodou opísal svoj život.

Moderné autobiografie majú dvojaké autorstvo. Niekto je *autorom textu* (či už písaného alebo zaznamenaného) a niekto iný je *autorom svojho vlastného života*. Ak by sme to chceli formulovať opatrnejšie, predpokladáme, že autor je autorom svojho vlastného života, pretože predpokladáme, že je autorom vlastného textu. Dvojaké autorstvo zaru-

čuje *pravdivosť obsahu*. Očakáva sa, že autori ponúknu čitateľovi pravdivý svet...

Očakáva sa od nich, že budú pravdiví, t.j. že nám sprostredkujú „skutočný“ príbeh (nepredpokladá sa, že niekto napíše fiction ako autobiografiu); a očakáva sa od nich aj to, že nám ukážu svet (či skôr dva svety — jeden vnútorný a jeden vonkajší) tak, ako ho videli oni, ako ho prežívali, ako ho hodnotia, t.j. *svet podľa nich*. Aj tá najsuchopárnejšia autobiografia, plná stereotypných banalít, musí predstierať svet, ktorý je vlastným autorovým výtvorom. V prospech Schlegela svedčí to, že ľudia zvyčajne nad všetky očakávania dokážu podať svet „podľa seba“. Dokážu sa prezentovať ako subjekty.

Môžeme tvrdiť, že svet podľa Johna je Johnovým subjektom? Alebo môžeme hovoriť, že John je subjektom, ktorý sa prezentuje zvláštnou, na subjekt vzťahnutou interpretáciou sveta? Alebo môžeme povedať, že sa tak prezentuje John ako subjekt?

To, že existuje svet podľa (Johna), je (Johnovým) subjektom. Svet nie je vôbec subjektom, pretože nejestvuje nijaký svet podľa tohto sveta, alebo prinajmenšom toto tvrdenie nemá v rámci týchto mojich úvah zmysel. Aby mohol existovať svet podľa Johna, musí najprv existovať svet vôbec. John, tak ako všetky ľudské bytosti, sa narodil do zmysluplného ľudského svet. Tak ako každý, aj on sa narodil s predurčením vzťahovať sa prostredníctvom významu ku všetkým ostatným veciam. Sieť významov získal zo svojho sociálneho sveta. Tieto významy boli zakotvené v normách a pravidlách prirodzeného jazyka, narábania s predmetmi a vo zvykoch jeho prostredia. John, tak ako všetci iní Johnovia pred ním, začal svoj život zvýznamňovaním získaných významov, pričom získaný význam naplňal svojou osobnou skúsenosťou. Boli tu objekty pre jeho vrodené pudy (ako napríklad potrava primeraná jeho hladu), predsa si však vypestoval svoju vlastnú chuť. Naučil sa, ako a kedy manifestovať svoje vrodené afekty (ako napr. strach), ale predsa sa stal odvážnym alebo zbabelcom. Dostával úlohy (ako napríklad obrobiť kúsok zeme) a on ich plnil lepšie alebo horšie; najlepšie z jeho vrodenných náklonností sa rozvinuli alebo zostali neplodné. Každý John sa tak stal zvláštnym človekom, odlišným od všetkých iných ľudí. Predtým, než zistil, aké dôležité sú vety ako „myslím“ či „hovorím“, určite zistil dôležitosť výrazu „cítim“. Každý John je pupkom svojho sveta.

Keby sa bol náš západný John narodil o pár storočí skôr (alebo hádaj ani nie o toľko), bol by získal nielen sieť významov, ale aj ich všeobecné vysvetlenie. Zistil by, prečo je všetko tak, ako je, a prečo to tak má byť; prečo hviezdy svietia a ľudia zomierajú a čo sa s nimi stane po smrti; získal by teda pomerne dokonalú mapu vonkajšieho i vnútorného sveta. Ak by sa bol náš John narodil pred pár storočiami, nebol by existoval nijaký svet „podľa Johna“, t.j. nijaký subjekt.

Prejdime teraz k druhej otázke. Je sám John subjektom, o ktorom hovoríme? Existuje svet „podľa Johna“, pretože sa John (subjekt) v tomto svete manifestuje?

Výraz subjekt môže znamenať „byť podriadený“ (anglicky to be a subject of ... — pozn. prekl.) alebo „podriaďovať si niečo“ (anglicky to subject — pozn. prekl.). V modernom filozofickom slovníku stojí „subjekt“ zvyčajne vedľa „objektu“. Mohla by som dokonca pridať ešte neortodoxnú variáciu na túto tému a vyjadriť význam subjektu ako „vzťahovať sa k niečomu alebo niekomu“. Nech už je interpretácia „subjektu“ ortodoxná či neortodoxná, žiadna nijako nemôže subjekt stotožniť s Johnom či niekým iným.

John je skutočne „podriadený“ niekoľkým veciam. To, čomu je podriadený, je historicky premenlivé (ako napríklad Boh, vládca, ústava, prírodný zákon, morálny zákon) a aspoň niekedy podlieha interpretácii a voľbe. No nech už je John podriadený čomukoľvek, nikdy nie je totožný s touto svojou podriadenosťou. Ak je otrokom, nie je totožný so sebou ako otrokom. Ak už nie z nejakého iného dôvodu, tak jednoducho preto, že si tiež niečo podriaďuje a je ešte vo vzťahu k niečomu inému. Vo svojej slávnej kapitole o pánovi a otrokovi vo *Fenomenológii ducha* ukázal Hegel model tohto dialektického obratu a triku.

Mnoho vecí a aj ľudí je skutočne Johnovi podriadených. To, čo podriaďuje svojej vôli, je historicky premenlivé a niekedy podlieha aj interpretácii a voľbe. (Nejaký John si podriaďuje pôdu jednoducho tým, že ju obrába, ale nejaký iný John je presvedčený, že si podriadil prírodu ako takú; John podriaďuje svojej vôli svoju ženu a deti, no iný John v inom čase sa možno rozhodne to neurobiť). No nech už John podriaďuje svojej vôli čokoľvek, nikdy nie je totožný s týmto podriaďovaním, ak už pre nič iné, tak jednoducho preto, že on je tiež niečomu podriadený, a aj preto, že je vo vzťahu k niečomu inému.

To isté by sme mohli povedať aj o Johnovej vzťahnutosti k niečomu inému.

John ako podriaďujúci si niečo, ako podriadený niečomu a zároveň súc vo vzťahu k niečomu — toto *všetko spolu* ešte stále nie je John. John myslí a hovorí a najmä cíti mnoho vecí v kombinácii so všetkými týmito tromi vzťahmi. Ak by dvaja Johnovia podriadili svojej vôli tú istú vec a boli by tiež podriadení tým istým silám, súc vo vzťahu k tým istým ľuďom a veciam, stále by ešte boli odlišnými ľuďmi, a to nielen svojím vonkajším vzhľadom. Mojim cieľom však nebolo konštatovanie tejto triviálnosti.

Ak John nie je subjektom, čím potom vlastne je?

Odpoveďou na túto otázku nemôže byť, že je ľudskou bytosťou. Je to správna odpoveď, ale zároveň z hľadiska nášho pátrania po subjekte irelevantná. Keďže sme naše hľadanie začali návrhom definovať subjekt vo „svete podľa Johna“, abstraktná totožnosť nejakého človeka so všetkými ostatnými ľuďmi nemôže hrať v našom skúmaní žiadnu rolu,

dokonca ani ako príklad toho, čo subjektom nie je. Iba teória kolektívneho Subjektu (s veľkým S) musí hovoriť o ľuďoch zbavených všetkých ich osobných a kultúrnych identifikačných znakov. Vety „John je subjektom“ a „John je ľudskou bytosťou“ však predsa len úzko súvisia. Presnejšie, súvisia navzájom *historicky*. V súčasnom vývoji musí existovať nejaká príčina toho, že sa oba tieto fenomény (byť subjektom a byť človekom) vynorili, pretože inak by sme nedokázali adekvátne vysvetliť, že sa objavili súčasne. K tejto otázke sa ešte v krátkosti vrátim.

Ešte stále však treba odpovedať na otázku: Ak John nie je subjektom, čím je potom vlastne?

Nedostatok priestoru mi nedovoľuje identifikovať nášho Johna ako Francúza, ako obchodníka atď. a ukázať, že všetky takéto a podobné identifikácie sú v podstate pre naše skúmanie irelevantné.

Opustili sme nášho Johna (náhodne vrhnutého do sveta práve vtedy a tam) práve keď sa začal vyrovnávať s touto náhodou a stal sa určitým jednotlivým človekom, odlišným od všetkých ostatných ľudí. Je týmto jednotlivým človekom, je určitým konkrétnym, jedinečným človekom. To je to, čím skutočne je. No náš John sa môže stať takýmto jedinečným človekom dvomi odlišnými spôsobmi. Je rozdiel, či sa stane jedinečným človekom jedným alebo druhým spôsobom, lepšie povedané, to je práve *ten* podstatný rozdiel. Pretože jedinečný človek môže zostať jedinečným ako konkrétna jednotlivá bytosť, ale môže sa tiež stať individuom alebo osobnosťou.

John je buď konkrétnou jednotlivou bytosťou, alebo jedinečnou osobnosťou (môže byť, pravda, aj určitou kombináciou oboch).

John je konkrétnou jednotlivou bytosťou a ňou aj v procese dvojakej identifikácie zostáva. Úplne sa identifikuje so svetom, ktorý pokladá za samozrejmosť, pričom sa tiež identifikuje s dvomi a priori samej jeho existenciu: s genetickým a priori a so sociálnym a priori. Celá jeho skúsenosť sa organizuje okolo týchto dvoch a priori: pretože obe sú náhodné, pričom človek si neuvedomuje ich náhodný charakter, aj človek sám sa stáva absolútne náhodným. Naproti tomu individuálny jedinečný človek sa nikdy neidentifikuje so svetom ako takým ani so sebou samým. Osobnosť reflektuje svet i seba. Skúsenosť človeka-osobnosti je syntetickej povahy, pretože syntetizuje spomenuté dve a priori. To je spôsob, ako prestáva byť náhodným a stáva sa svojím vlastným osudom.

Bolo by tou najväčšou a hrubou chybou stotožniť individuálnu osobnosť so subjektom v akejkoľvek z najnovších súčasných interpretácií. Pravda, historické podmienky moderného veku žičili sebarozvíjaniu osobností takéhoto typu. Je tiež pravda, že pôsobenie moderného veku nekľádie osobnosti také silné obmedzenia ako predmoderné spoločnosti. To všetko však neznamená, že „subjekt“ a individuálna osobnosť sú identické. Majú rôzne denomináty [pretože John je osobnosť, ale *nie* je subjektom] a navyše nie je medzi nimi žiadna nevyhnutná súvislosť. V antických spoločnostiach bolo veľa vynikajúcich jednotlivcov, ale ťažko by sme mohli

o Oidipovi či Mojžišovi hovoriť ako o „subjektoch“. Hegel a mnohí iní myslitelia tých čias v skutočnosti predpovedali zánik osobností v modernom svete (v časoch subjektu) — a nie bez opodstatnenia. Ak chceme, môžeme zrod subjektu spájať aj so zrodom malosti. Ak súhlasíte so mnou, že Johnovým subjektom je svet podľa Johna, potom subjekt možno spájať aj s človekom s nereflektovanou individuálnosťou, ako aj s človekom, ktorý je individuálnou osobnosťou. Absencia reflexie, úplná identifikácia so sebou samým, ako aj úplná identifikácia s prostredím, t.j. narcizmus a konformnosť, nebránia žiadnemu Johnovi, aby si vykúzlil svet „podľa Johna“; skúsenosť hovorí skôr o opaku.

Keď sme už zistili, čo John je a čím sa môže stať, stačí zopakovať, že nie je subjektom. A aj keby ním bol, mohli by sme naďalej tvrdiť, že človek (tentoraz ju budeme volať Jill) sa manifestuje alebo prejavuje ako subjekt vo svete „podľa Jill“!

Keď hovoríme o Jill ako o subjekte, predpokladáme, že Jill *má* určité znaky, vlohy či schopnosti, ktoré možno nazvať jej subjektom. Priestorové myslenie zvyčajne umiestňuje Jillin „subjekt“ dovnútra Jillinho tela.

To, že naše vedomé a podvedomé „vnútro“ nie je homogénne, je také zrejmé, že by sme ťažko našli primitívne kultúry, ktoré by ho chápali inak. Mytológia a iné fiction vysvetľujú tento najúžasnejší a najvšeobecnejšie vnímaný zázrak a náboženstvá i filozofie nám nakreslili a poskytli nejednu mapu duše. To, že naše takzvané vnútro nie je homogénne, je takou evidentnou skúsenosťou, že sa dá porovnať iba so skúsenosťou videnia alebo počutia. Vzhľadom na to, že to vieme (wissen), nemusíme tento fenomén ani poznávať (erkennen). To, čo potrebujeme z reprezentatívnych fiction získať a čo skutočne z nich získavame, je *význam*. Pretože sme entitami, ktoré sú so všetkými ostatnými entitami spojené významom, sme nepochybne prostredníctvom významu spojení aj s naším telom. Naše vlastné „vnútro“ chápeme a interpretujeme práve z hľadiska spomenutých (získaných) významov; tak dávame zmysel našim predkognitívnym intuíciam.

Jill, naša susedka odvedľa, to má ťažké. Na rozdiel od svojej pramatky, ktorá chápala samu seba ako bytosť zloženú zo smrteľného tela a nesmrteľnej duše, Jill nemá žiadnu stálu útechu. Ja atakovaná a bombardovaná najmenej tuctom úplne odlišných a súperiacich interpretácií jej „vnútra“ a, bohužiaľ, každá z nich má určitý zmysel, takže Jill nemôže prísť na to, akú mapu nosí vo svojom vnútri. Mohli by sme napríklad tvrdiť, že robíť niečo *ako* subjekt alebo prejavovať sa *ako* subjekt znamená nasledovný postup, skladajúci sa z dvoch krokov: po prvé, človek interpretuje svoje vlastné vnútro na základe zmysluplného svetonáhľadu a zostaví mapu svojho vnútra, pričom použije pôvodnú obrysovú mapu príslušného svetonáhľadu; a po druhé, človek manifestuje túto „mapu“ pri chápaní sveta. Svet podľa Jill by potom bol svetom

schopným manifestovať mapu, ktorú Jill nosí vo svojom vnútri, ako ho interpretuje a chápe sama Jill.

Jillina krízová situácia je moderná a taký je, ako sme už konštovali, aj subjekt. Medzi Jillinou krízovou situáciou a zrodom subjektu nepochybne existuje istá spojitosť. Ak neexistuje ani jeden jediný, ba dokonca ak neexistuje aspoň zopár zmysluplných svetonáhľadov, ktoré by nám poskytovali vzorové mapy na pochopenie vnútra nás všetkých (pretože to, čo tu existuje, je len trhovisko, kde každý svetonáhľad možno vymeniť za akýkoľvek iný), potom nemáme k dispozícii žiadne vzorové mapy, aby sme dešifrovali význam sveta alebo čohokoľvek v tomto svete. Náhodnosť vnútornej mapy je skutočne taká istá ako náhodnosť vonkajšej mapy, predsa však niet dôvodu veriť, že vonkajšia mapa by nejako vyjadrovala či manifestovala vnútornú mapu. Svet „podľa Jill“ sotva možno stotožniť s bezprostrednou manifestáciou vnútornej mapy, ktorú Jill nosí vnútri svojho tela, aspoň nie s manifestáciou tejto mapy v jej vlastnom chápaní.

Túto mapu vnútra môžeme nazvať *Ja*. Pretože naše duchovné vnútro prakticky nikdy nebolo chápané ako homogénne, nikdy neexistovalo ani nejaké *Ja* s jedným stredom v zmysle určitého pevného stredobodu. No v nejakej úplne odlišnej interpretácii je výraz „*Ja* s jedným stredom“ veľmi zmysluplný. Naša mapa je potom hierarchicky usporiadaná, pričom stred je jej najmocnejšou hybnou silou. Môže ním byť vrcholec zvaný Rozum, týčiaci sa nad nížinami, alebo obrovský vodopád zvaný vášne, ktorý zmietne všetko, čo mu príde do cesty. Podstata veci spočíva v tom, že stred mapy zvanej *Ja* (ak takýto stred existuje) je totiž mimo *Ja*, je „vo“ svete. Stredom *Ja* nie je ani Rozum, ani Vášne; môže to byť čokoľvek, ak na to poukážeme privlastňovacím zámenom. Stredom Jillinho *Ja* (Jill nemá iba jeden stred) je jej milenec, jej dieťa, jej politický záujem jej povolanie. Všetko, čo je moje, môže byť jedným zo stredov môjho *Ja* (medziiným aj vášeň či rozum), hoci nie všetko, čo je moje, je v strede môjho *Ja*, ba dokonca ani na jeho periférii. Iba máločo z toho, čo je moje (ľudia veci, ciele, sklony), môže byť stredom môjho *Ja*; to všetko sa stáva skutočne mojím práve preto, že predstavuje jeden zo stredov môjho *Ja*. Svet „podľa Jill“ tak potom obklopuje tieto stredy Jillinho *Ja*.

Vieme, že Jill nezdedila nijakú veľkomapu duše, ktorou by sa riadila pri chápaní samej seba; po svojich predkoch nezískala ani žiadne veľkorozprávania, ktorým by sa riadila pri chápaní sveta. A teraz sa dostávame k jej ďalšiemu nedostatku čohosi, konkrétne k tomu, že nezdedila žiadny ideálny či reálny predmet ako stred svojho *Ja* v tom zmysle, že by bol právom *jej* od narodenia. Tieto tri veci, ktorých sa jej nedostáva, predstavujú množstvo otvorených možností. Toto množstvo otvorených, a preto neurčených možností — to je *náhodnosť*. Moderní ľudia sú náhodní a túto svoju náhodnosť si aj uvedomujú. Čisté možnosti sú prázdne, ale možno ich naplniť nekonečne rozmanitými obsahmi. Čistá možnosť je potenciálnou osobnou autonómiou, a je preto aj jej po-

tenciálnou totálnou stratou. Moderní ľudia sú vratkí a slabí, ale hľadajú nejaký pevný základ; ľahko prepadnú chaosu, a preto potrebujú aspoň kúsok „vesmíru“, aby dali svojmu životu zmysel.

Jill je *Jill*, jedinečný konkrétny človek. Moderná Jill — tak ako mnohé pred ňou — si môže vypestovať dva odlišné postoje k svetu (vrátane jej vnútorného sveta): postoj nereflektovanej singularity a postoj individuálnej osobnosti.

Pretože Jill nedostala do vienka ani len hrubé obrysy svojho osudu, musí si sama predurčiť, že bude individuálnou osobnosťou. Toto predurčenie znamená, že si zvolí samu seba. Ako už vieme, stredom Ja nie je bod na mape duše; je ním celkom určitá vec, osoba, niečo, na čom sme najviac zainteresovaní. Zvoliť si sám seba znamená zvoliť ohniská, okolo ktorých sa začína rozvíjať naša osobnosť. Voľbou seba samých (stredov nášho Ja) sa stávame tým, čím sme: určitým typom individuálnej osobnosti.

Kierkegaard raz povedal, že ak si my sami nezvolíme sami seba, nechávame iných, aby volili za nás. Ak si Jill nedokáže zvoliť seba samu, necháva iných, aby volili za ňu. Jillina pra-pramatka nemala takúto alternatívu, pretože ona ešte dostala svoju osud (aspoň v hrubých obrysoch) do vienka. Jillina pra-pramatka si mohla vypestovať reflexívny vzťah k sebe samej a k tradícii, lebo mohla žiť podľa tradície a podľa ľudí, ktorí ju stelesňovali (jej otc, manžel, kňaz). O všetkom by rozhodovali títo iní, ktorí by rozhodovali za ňu, títo iní-podľa-tradície, nenáhodní iní; koniec-koncov by teda o všetkom rozhodla tradícia. Naša moderná Jill sa narodila ako súbor prázdnych možností. Ak sa jej nepodarí zvoliť si samu seba, necháva tým iných *náhodných* ľudí voliť za ňu, namiesto nej. A konečný výsledok — narcistického konformistu veľmi dobre poznáme.

Vráťme sa ešte naposledy k problému jednotlivých stredov Ja. Hovorila som o týchto stredoch ako o „objektoch“. „Objekt“ tu označuje bytie-vo-svete a „objekty“ „bytia“-vo-svete, pričom nejde o bytie s veľkým B. Objekty-vo-svete sú vo vzťahu k subjektom. No stredom Ja je stred *Ja* a nie stred „subjektu“. Jilliným subjektom je (podľa našej definície) svet podľa Jill a nie Jill ako človek, ani Jillino Ja, ani Jillina osobnosť (ak nejakú má) či jej nereflektovaná singularita (ak si nedokázala zvoliť samu seba). Objektom je to, čo sa zjavuje v strede (stredoch) Ja tak, ako je prezentované vo svete podľa Jill (jej subjekte). Svet podľa Jill je Jilliným subjektom a to, čo sa zjavuje v jeho strede, je objektom (prípadne sú to viaceré objekty). Tento objekt (objekty) si Jill potenciálne môže zvoliť, ale môže túto voľbu aj premeškať a potom Jilline objekty nezvolí Jill, ale iní. No nech už je to tak či onak, určite bude existovať nejaký svet podľa Jill (t.j. subjekt) a stredobod (alebo niekoľko stredobodov) tohto sveta (t.j. objekty). Subjekt-objektový vzťah nie je poznávacím, ale historicko-ontologickým vzťahom.

Subjekt je charakteristický znak interpretácie ľudského prežívania sveta a sebaaprežívania v podmienkach modernej doby.

Ľudia nie sú subjektami, nenosia vo svojom vnútri čosi ako „subjekt“. Predsa sa však prejavujú ako subjekty a nemôžu si pomôcť. Sme predurčení k tomu, aby sme sa prejavovali ako subjekty (v modernej dobe), pretože nie sme predurčení byť či stať sa presne tým či oným, chápať svet presne takým či onakým spôsobom, pretože sme sa narodili ako súbor otvorených a neurčených možností. Prejavovať sa ako subjekty — to nie je ani poslanie, udelené Svetovým duchom, ani kliatba nebies. Je to nepochybne istý druh odlišnosti. Tým, že sa prejavujeme ako subjekty, sa odlišujeme od tých, čo nežijú v modernej dobe. Tejto odlišnosti sa nemôžeme zbaviť tak, že sa iba zbavíme modernity. Smrť subjektu zatiaľ nie je na obzore.

Moderní ľudia sa prejavujú ako subjekty (charakteristicky). Či už sú (alebo sa stanú) nereflektovanými singularitami alebo individuálnymi osobnosťami, vždy sa prejavujú ako subjekty. Svet podľa konformného narcistu nie je o nič menej subjektom než svet osobnosti. No rovnako charakteristické svety ešte stále nie sú svetmi rovnakého druhu. Jedna Jill si zvolí samu seba a tým aj svoje hlavné formy zaangažovanosti (objekty). Svet sa v súlade s jej vôľou sústreďuje okolo predmetov jej zaangažovanosti. Dostáva sa tak do tej najtesnejšej blízkosti toho, čo bolo kedysi nazvané totožnosťou subjektu a objektu. Iná Jill, ktorá nechá miesto seba voliť iných, bude prezentovať „objekty“ svojho Ja, tieto fragmenty cudzích významov, ako nemenné a nesporné pravdy vždy, keď budú podporovať jej narcizmus, a ako do očí bijúce nepravdy vždy, keď budú spochybňovať jej sieť sebaidentifikácií. Pre tento svet podľa našej druhej Jill je príznačné neustále pendlovanie medzi nereflektovaným identifikovaním iných a nereflektovanou sebaidentifikáciou.

Existuje mnoho rozprávání o „konci subjektu“ a pre všetky je príznačná podoba, v akej ich po prvýkrát podávajú ich autori. Niekedy veľmi neoprávnene zrovnávajú našu dobu s helenizmom. Stoicizmus, epikurejstvo, skepticizmus a platonizmus pestovali myslitelia po celé tisícročie i dlhšie. Obyčajný svet vládol nad svetom najvyšším — vo filozofii azda ešte viac než v sociálnom a politickom živote. No na našom strome filozofie nie sú ani dva listy rovnaké; niektoré listy sa ani nepodobajú iným. Niekedy má človek dojem, že to, čo sa dnes nazýva filozofiou, úplne prepadlo záchvatu inovácie; zlé jazyky tvrdia, že tu ide o módu, súťaženie a obchod.

Skutočne, nejedna novoveká filozofia sa znovu dostáva do obehu, hoci aj nápadne príznačným spôsobom. Tieto znovunavrátané verzie starého sú súčasťami sveta charakteristických kvázimonád. Filozofické minirozprávania sú iba kvázimonádami, pretože jedinou vlastnosťou, ktorá ich robí monádami, je ich typický znak, totiž odlišnosť. Minirozprávania nie sú uzavreté, ale otvorené, kolidujú navzájom a vstupujú

do vzájomných konfliktov; sú dokonca citlivé na sociálne zmeny. Takto je filozofia aj naďalej zrkadlovým obrazom našej nedružnej družnosti. No monády sú aj rezistentné voči vplyvom, pokiaľ ich schopnosti vnímať je veľmi vysoký a v dôsledku toho sa medzi nimi odohráva iba veľmi málo skutočných rozhovorov (filozofie rozhovoru nie sú výnimkou).

Rozprávania o konci subjektu sú veľmi silnými výpoveďami o osobnostiach i subjektoch. Tieto rozprávania vlastne v stručnosti vyjadrujú svety podľa jednotlivých súčasných filozofov; títo filozofi sú subjektami, ba čo viac, sú *reprezentatívnymi subjektami*. Čím menej chceme, aby nimi boli, tým viac sa nimi stávajú. Ani filozofi nemôžu prekročiť svoj tieň.

Z anglického originálu preložila Ľubica Hábová